

32. Список дворян, внесених до родовідної книги Подільської губернії. Кам'янець-Подільський: Вид. Подільських Дворянських Депутатських зборів, 1913. XXI V + 887с.

33. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 936, арк.394 зв.
34. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 935, арк.6.
35. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.12, арк. 197 зв.
36. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.13, арк.0373.
37. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.13, арк.0541.
38. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.15, арк.0394.
39. Держархів Хмельницької обл., ф.83, оп.1, спр.7, арк.0420.
40. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп. 2, спр.13, арк.0396.
41. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 935, арк.8 зв.
42. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 935, арк.6 зв.
43. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр.937, арк.65 зв.
44. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.6, спр.20.
45. Держархів Хмельницької обл., ф.83, оп. 1, спр. 6, арк.0039.
46. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр.937.
47. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.4, спр.188, арк.2.
48. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.14, арк.136.
49. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.14, арк.285.
50. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.6, спр.20.

К. О. Гурська,

старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток
Хмельницького обласного науково-методичного
центру культури і мистецтв

**НОВОКОСТЯНТИНІВЩИНА У КАМЕРАЛЬНИХ,
ГЕОГРАФІЧНИХ, ТОПОГРАФІЧНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ,
ВІЙСЬКОВИХ ТА ЕТНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХVІІІ –
ПОЧАТКУ ХІХ ст.**

В статті на підставі історико-наукового аналізу камеральних і топографічних матеріалів Літинського повіту кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст., виявлених автором в архівосховищі Хмельницької обл., а також подібних матеріалів, опублікованих подільськими дослідниками у ХІХ-ХХІ ст., відтворено процес соціально-економічного розвитку населених пунктів краю, що входили до Новокосянтинівського ключа. Публікація фрагменту камерального і топографічного опису частини Новокосянтинівщини, яка входила до складу Літинського повіту, здійснюється вперше.

Ключові слова: Новокосянтинів, Ржевуцький, шинок, винокурня, млин, церква, костел, поселення.

Кінець XVIII ст. є періодом, коли внаслідок поділів Речі Посполитої Подільське воєводство було інкорпороване Російською імперією. Нова влада намагалась запровадити єдину систему управління і адміністративного поділу. Про це у своєму історико-географічному і етнографічному дослідженні Поділля писав М. Сімашкевич: «По присоединении польских провинций к Российским владениям, на основании ВЫСОЧАЙШЕГО указа от 5-го мая 1795 года, воеводства Подольское и Брацлавское были преобразованы в области, которые в том же году указом от 22 мая были переименованы в наместничества под названием Подольского и Брацлавского» [12, с. 127; 1875 р., вип. № 4//Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии]. Але для запровадження даних нововведень, а також проведення власної податкової та військової політики необхідно було мати якусь уяву про новоприєднаний край.

З перших днів перебування на території Поділля нова російська влада розпочала вивчення та освоєння краю. Вже в 1793 р. при Головній квартирі військ спеціально призначені чиновники Генерального штабу розпочали вивчення природних і демографічних ресурсів Правобережної України. З'ясовані фінансово-господарські можливості краю вони повинні були викласти на картах з чітким визначенням казенних земельних угідь і в описах маєтків. В ході проведення цих робіт докладно вивчалися маловідомі в Росії форми землеволодіння, стан торгівлі спиртними напоями й сіллю, що становила основну статтю державного доходу в імперії та ін.

Тогочасні описи краю складались відповідно секретним рескриптам імператриці, такий, як від 8 грудня 1792 р., що містив загальні принципи організації адміністративної та судової влади, а також розпорядження здійснити територіальний поділ приєднаних земель, встановити кордон і митниці, провести опис території та скласти карти [13, с. 386-391; № 17090], пропозиціям князя Рєпніна і указу Сенату від 10 квітня 1798 року «О приведении в точную известность качества казенных имений, состоящих в Областях, от Польши приобретенных, и о произведении новой оным люстрации» [14, с. 187-189; № 18 475].

Виконуючи розпорядження Катерини II про опис приєднаних земель, 15 квітня 1793 р. генерал М. Кречетніков надіслав брацлавському губернатору, генерал-майору Берхману ордер, який містив інструкції з управління приєднаним краєм. Для нас особливо цінною є вказівка скласти карти з камеральним описом краю. Це завдання було покладено на інженера, генерал-майора Кнорінга, якому підпорядковувалися обер-квартирмейстри та повітові землеміри. Усю зібрану інформацію мали заповнювати у спеціально розроблену форму, що передбачала такі графи: назву маєтку (місто, містечко, староство, село), хто ним володіє, з якого року, скільки осіб проживало у маєтку, скільки прибутків давав маєток, які ще були додаткові види прибутку та на основі яких привілеїв.

У своєму ордері М. Кречетніков чітко зазначав, що хоча «ці відомості ще не означають ревізію чи поголовний перепис [...], проте потрібно зібрати точні

дані про те, кому і яке місто, містечко, староство чи село належить» й на якому праві [8, с. 47-49].

Джерельною ж базою для «Опису» послужили матеріали V-ї ревізії («сказки», перепису податного населення), оголошеної указом від 23 червня 1794 р. «Об учинении новой генеральной в государстве ревизии» [13, с. 529; № 17 221.], у кінцевих результатах якої було виявлено велику кількість неточностей, в зв'язку з чим люстрації перепроверялись в 1800 році відповідно до указу «О внесении в оклад прописных или в ревизию ненаписанных душ по подаваемым в градския и земския полиции росписям в течение будущего 1800 года; об исключении из оного излишне и вдвойне написанных» [14, с. 903-904; № 19 210]. Починаючи з вересня 1797 р., у всіх населених пунктах Подільської губернії працювали комісії з опису.

З метою вивчення краю було також засновано «Креслярню для його імператорської величності», внаслідок чого губернськими та повітовими землемірами були створені узагальнюючі «Камеральні та топографічні описи» Подільської губернії та їх повітів з планами повітових міст.

У 1849 р. побачило світ видання «Военно-статистическое описание Подольской губернии», з якого можна почерпнути певну інформацію про тогочасне бачення краю представниками нової влади [1].

Св. Синод теж ініціював справу обстеження імперії, видавши у 1857 р. відповідне розпорядження [6, арк. 18 «Указ Святейшего Правительствующего Синода о представлении учреждениями и лицами духовного ведомства в генеральный штаб военно-статистических сведений по губерниям и областям империи» 9 грудня 1857 р.-17 грудня 1857 р.]. Подільська єпархія в свою чергу теж прагнула зібрати найповніші відомості про свої парафії. Так, 18 вересня 1859 р. консисторія відряджає члена географічного товариства для створення історичного опису церков і монастирів губернії [7, арк. 1-4 «О командировании члена географического общества для составления исторического описания церквей и монастырей Подольской епархии» 18 вересня 1859 р.-7 жовтня 1859 р.]. У цьому ж році була видана книга «Памятная книжка Подольской губернии на 1859 год» [8], яка теж містить певну кількість статистичного та описового матеріалу про Подільську губернію.

Робились спроби і картографування новоприєднаних територій. Про знання особливостей краю (назви населених пунктів, їх місце розташування та інш.) говорить фрагмент карти 1800 р. (рис. 1.). На даній частині тогочасної мапи бачимо назви Менжибож (Меджибіж), Тели (Теси), Ропеховата (Росоховата), Зеловці (Зиновинці), Многогорки (Лисогірка). А у справі про відібрання у селян с. Кудинки сінокосів, яка розглядалась міністром фінансів імперії та Сенатом Кудинка фігурує як Курдинка [5, арк. 23 зв. «О сенокосах отнятых от с. Кудинки и Кердановки помещичьей НовоCONSTANTINOVSKOY экономией» 23 липня 1820 р.-7 лютого 1827 р., на 235 арк.].

У становленні досліджень Поділля велику роль відіграв Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, організований у 1865 році при єпархіальному управлінні на базі Кам'янець-Подільської духовної семінарії. Його зусиллями було зібрано та зафіксовано значний фактичний матеріал з

традиційно-побутової культури подолян. Публікацію досліджень здійснював щотижневик «Подільські єпархіальні відомості» [12]. На його сторінках за 1862-1906 рр. було опубліковано близько 100 історико-статистичних нарисів про населені пункти Поділля [15, с. 49]. Прикладом такої роботи історико-статистичного комітету може слугувати вже згадувана праця М. Симашкевича «Історико-географічний і етнографічний опис Поділля» [12 Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии, 1875-1876 рр.].

До найбільш інформативних джерел з історико-етнографічного вивчення краю ХІХ ст. можна також віднести карту П. Каппена [17], атлас О. Ріттіха [16] та матеріали перепису 1897 р. [11].

В структурі комплексного дослідження історії Новокосянтинівщини кін. ХVІІІ-поч. ХІХ ст. важливе місце належить камеральним і топографічним описам населених пунктів краю, що зберігаються у фондах Державного архіву Хмельницької області. З поміж них найбільш інформативним постає фонд 115 «Подільська губерньська креслярня, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії 1798-1878 рр.». Тут знаходяться справи камерального та топографічного опису Літинського повіту, де ми находимо характеристику поселень, які нас цікавлять [2, «Описание Литина и сел Литинского уезда» на 168 арк.; 3, «Краткое описание Литина и Литинского уезда» на 145 арк.]. Справа 9 є чернеткою, яка спочатку укладалась місцевим землеміром та редагувалась, а чистовий варіант (спр. 8) подавався на розгляд губернських чиновників і відправлявся в столицю. У цьому ж фонді є так званий «Алфавітний список...» [4, «Подольская губернская чертежная. Алфавитный список городов, местечек и сел Подольской губернии. 1808 г.» на 64 арк.].

У справі № 8 камерального опису поселень Новокосянтинівського ключа відводяться аркуші 138-155 зв. На цих сторінках ми знаходимо наступні населені пункти краю: містечко «Новой-Константинов», а також села і «деревни» «Луки», Гулі, Думенки, Лозова, Педоси Шляхові, Педоси Лісові, Янівці, Теси, Росоховата, Погоріла, Медведівка, Дяківці, Лисогірка, Березівка, Зиновінці, Нетребівка [2, арк. 138-155]. У кінці справи є чорновий опис Літинського повіту [2, арк. 162-164].

У справі № 9 (чернетка) поселенням краю відводяться аркуші 84-95 і у ній ми зустрічаємо наступні села та містечка: № 182 – Дяківці; № 184 – Березівка; № 176 – Новий Костянтинів; № 177 – Теси; № 178 – Луки; № 179 – Росоховата; № 180 – Погоріла; № 185 – Зиновінці; № 175 – Янівці; № 183 – Лисогірка; № 174 – Педоси Лісові; № 168 – Думенки; № 171 – Лозова [3, арк. 84-95]. Присутня також у цій справі і загальна характеристика Новокосянтинівського ключа [3, арк. 91].

Невідома дата створення камерального та топографічного огляду цієї частини Поділля. Крайні справи даних описів Літинського повіту є за 1801 та 1807 рр. Але, зіставляючи деякі факти і події – наприклад, Жевуські перестали володіти Новокосянтинівським ключем у 1799 р., – можна дійти висновку, що документ укладався раніше 1801 р.

Дані історичні джерела залишаються маловідомими широкому загалу дослідників та краєзнавців, тому беру на себе сміливість вперше опублікувати ці матеріали.

Тогочасні дослідники ключ описали наступним чином: «В межах цього ключа протікає річка Бог, а сам він розташований на правому її березі. Правою притокою Бога є Телухня, яка приймає в себе струмок Погорілий. Притоки Мокрий, Дунаєвець, Лозова які беруть свій початок на території ключа, впадають в Бог у Чудинівському ключі. У самий жаркий період літа Телухня має 1½ аршина ширини і до 10 вершків глибини (близько 1 м. ширини та 0,5 м. глибини). Восени, наповнившись дощовими водами, ширина її становить близько 3 аршин, а глибина 1 аршин (більше 2-м. ширини та 0,7 м. глибини), розливається на 16 сажень і місцями глибина становить 3 аршини (близько 35 м. завширшки та 2 м. заглибшки). Ця річка влітку частково наповнює струмки, які пересихають. Вода у всіх цих річечках кращої якості ніж у Богові, корисна і придатна до пиття та приготування їжі. Земля сіропіщанна, подекуди з каменем. Селяни вирощують озиму пшеницю, овес, гречку, коноплі, льон, горох, частково ячмінь, ярову пшеницю та жито, просо. У лісах росте дуб, граб, клен, ясень, явір, осина, вільха, липа, береза, ліщина. В них водяться вовки, лисиці, дикі кози, зайці, борсуки і білки. Серед птахів зустрічаються орли, тетерева, рябчики, куропатки, дикі голуби, снігурі, щогли, чижі, перепілки, жаворонки, дрофи, журавлі і при водах цаплі та кулики.

В ключі цьому жителі панщину відробляють: парові по 18 днів у полі і сінокошу на 10 косарів; поєдинові мають пашні в полі по 3 дні і сінокошу на п'ять косарів; піші з 23 квітня по 11 листопада по два дня на тиждень, а хто не має землі по півтора дня в полі та сінокосів на три косаря. Платять рейтарщину парові по 2 злотих, другі – по 1 злотому а треті по ½ злотих. Жінки випрядають з льону перші по три, другі по 2 а треті по одному односаженному мотку, які складаються з 20 пасм, а пасмо з 30 ниток. Натуральна оплата складає 1 курка, 6 яєць. Чиншовики сплачують: парові по 36, поєдинові – 28, піші – 18 польських злотих» [3, арк. 91].

Запис під № 176 (176/3) містить наступну інформацію про містечко Новий Костянтинів: «наследственное владение коронного маршалка и кавалера Францишка Михайлового сына Ревуцкого. а от него выпущенное по трехлетнему орендованому праву подсудку летичевскому яну, сына доминика жуковскому за суму 32 915 польских злотых.

Имеет положение на отлогом косогоре... на берегу правой стороны реки бога и входящей в нее речки телухни. Окружено с трех сторон пахотными полями а с четвертой речкой богом. Сее местечко имеет Господских два дома один из них каменной другой деревянной. При нем регулярный плодовитый сад с небольшой ранжереей» [14, арк. 144 зв.]. У саду росли різноманітні дерева «как то: яблони, груши, бруксвина (брусника ?), ... орехи волоские, венгерки сливы цветом белые, зимпанские ? вишни и не большая ранжерейя в коей деревья, померанцы, кораловое или столетнее дерево и лимоны, из прочих розмарин, гвоздика, фиалки, винные ягоды, сельдерей, порва ?, каляфоры ?, репа, капуста» [3, арк. 88].

Також у містечку є два кам'яних магазина, де зберігаються різноманітні продукти. «Парафіальный каменный костел под титулом Святой анны и при нем изрядных каменных небольших домов два, архитектуры простой, коему костюлу по фундушу собирается ежегодно денгами в имениях коронного маршалка францишка реуцкаго 533 польских злотых. Церкви деревянные грекороссийского исповедания, обращенные из унии в 794 году, из них первая новая воимя успения пресвятой богородицы, в ней иконостас новой, живописи довольно изрядной, колокольня новая с третью колоколами, другая старая воимя святителя христова николая, в ней иконостас старой, но живописи изрядной, новая деревянная колокольня с шестью колоколами. При обеих сих церквах имеется подва домика для жительства церковно служителей, и священнические дома, при которых небольшие сады с огородами, кроме сего церковно служители имеют во владении земли определенной к церквам пахотной по 12 дней пахоты и на 23 косарей сенокосу» [3, арк. 85].

«В сем местечке лавок каменных девять, в них евреи продают шолковые товары, ситцы, сукно, чулки, перчатки, колпаки, китайки, платья полушелковые, деликатные шляпки, кофей, сахар, чай, ... сапожной товар, ... и другие мелкие товары бумагу, сургучь ...» [3, арк. 85-85 зв].

«Завод винокурной господской, каменной... на четыре котла... из которых получается пеннаго вина 54 кварты... Хлеб на сей винокурне покупной, дрова вывозятся из господских лесов. Изделия винокурни увозятся на продажу в варшаву, ... и продается там по 4 с половиной копейки.

Завод полукаменной господской пивоваренной, в нем варится легкое пиво из ячменного солоду, который производится в состоящей при сем заводе солодовни. В уваре пива употребляется солоду 16 корцов а хмелю 32 гарца и получается посредственного пива 23 бочки, каждой по 36 гарцов, оное продается на месте бочка по 19 злотых» [3, арк. 85 зв].

У містечку на той час існувала цегельня, яка була розташована на лівому березі Бугу і теж належала власнику поселення. Вона виробляла в рік 150 000 червоних цеглин.

Також діяло 12 дерев'яних єврейських винокурень, у яких було 40 простих котлів. Майстри всі із євреїв, продукція продається на місці. Млинів 5 на двох дерев'яних греблях і на яких є 14 круп'яних постав, кожна з яких виробляє 7 корців борошна за добу (1 корець ~ 100 кг.). Майстри – місцеві вільнонаймані селяни. До стану міщан відносяться тільки євреї. У містечку відбувається щотижнево по два торги по п'ятницям та неділям, та ярмарки: перша у день Василя Великого, 2 – на Стрітіння, 3 – на Обретіння (голови Івана Предтечі), 4 – на 40 святих, 5 – на «алексія божія человека» (17 (30) березня), 6 – на Благовіщення, 7 – на Георгія Побідоносця, 8 – на Трійцю, 9 – на Онуфрія, 10 – на Успіння Пресвятої Богородиці, 11 – на Дмитра, 12 – на Введення в храм Пресвятої Богородиці, 13 – на День зачаття Святої Ганни (22 грудня) [3, арк. 87]. Із цієї частини опису ми дізнаємося що навіть не 12, а 13 ярмарок на рік було у Новому Костянтиніві.

«На сии торги и ярмарки приезжают из окрестных селений, привозя разного рода хлеб и пригоняют частью лошадей, волов, овец и свиней также. С

Волинской губернии привозят смолу и деготь, а из ближних местечек соль и сухую рыбу. Обитающие в сем местечке евреи оплачивают господину чеповое с 1-го спуста вина да плацового за дома от 4 до 14 польских злотых. Винокурни и мельницы у евреев состоят на оренде за сумму 34 тысячи польских злотых. В сем местечке позументщиков 2, портных 18, сапожников 3, шапочников 6, серебряных 2, медников 4, и винокуров 13 человек. Домов деревянных еврейских 122, евреев 225 мужского пола и 223 женского» [3, арк. 87], чиншевики 7/62/49 [3, арк. 88], цыган 3/6/11, духовенства 2/6/4, 2 католических священника проживали в 2 каменных домах, а подданных католического вероисповедания в местечке было 919 домов (? мабуть описка)/641/676 [3, арк. 85 зв.]. Таким чином, ми нараховуємо у Новому Костянтинові 1053 (?) будинки, в яких проживало 1905 жителів.

Для прикладу також познайомимось з описами деяких із поселень ключа.

Лука (Новокостянтинівська), інформація про неї записана під № 178 (178/3). «Деревня Луки принадлежащая ключу Новоконстантиновскому имеет положение места нижнее но ровное, лежит на левой стороне речки Телухны, внеи церкви неимеется, только часовня раскольническая вкоторой часть старых но очень обветшалых образов; наверху сей часовни есть колокольня с тремя медными колоколами.

Корчма деревянная новая и при ней винокурня в коей сидки вина, производится на четырех небольших котлах, вода употребляемая наливная, затерные кадки малы, в них затирается по три мерки. Из трех таковых затиров получается пенного вина 52 кварты (англ. кварта = 1,1365 л.). Хлеб на сие винокурение исходящее покупается, а дрова из господского леса. Выкуриваемое в сей винокурне вино увозится в бердичов, новой константинов и хмельник, а частью расходуется в корчме. Мастер из евреев вольнонаемный.

Мельница наливная наодной плотине ободной деревяной клетки. В оной один мучной подстав которой вымалывает в сутки 5 корцов. Все сие состоит у евреев наоренде за суму 1 750 полских злотых.

Подданные проживают в 45 деревяных домах 159/191, евреи в одном 3/3. Крестьянские дома расположены по их обыкновению нерегулярно и тесновато и при них небольшие огороды. Сее селение окружается с 2-х сторон пахотными полями, а с 2-х мелким дровяным лесом. В этом селении обитают грекороссийского исповедования великороссийские крестьяне» [3, 87 зв.-88]; [2, арк. 147 зв.-148].

№ 179. Росоховата: «Принадлежащая ключу новоконстантиновскому деревня рассоховата домов деревяных 46 жителей в них 157/124, 5 домов чиншевики 12/17. Имеет место положение частью возвышенное но ровное и частью повлоговому косоугору лежит на правой стороне ручья погорелого который впадает в речку телухню. В ней корчма деревяная при ней винокурня на три небольших котла. Мельница наливная на одной плотине и одной деревяной клетки, в оной два подстава, которые вымеливают каждой в сутки по 3 корца. Все сие состоит у евреев наоренде за 50 червонцев. Крестьянские дома расположены по обыкновению нерегулярно и тесновато при них небольшие

огороды. Сие селение окружается с 3-х сторон пахотными полями, а с 4-й мелким лесом» [3, арк. 88].

№ 185. Зиновинці: «Село Зиновинцы принадлежащее староству Думенскому. Во владении Францишки Ржевущкого. Чиншевигов 3/13/13, евреев 1/4/5, подданных 42/107/108, духовенства 1/5/4. Имеет положение частью на возвышенном но ровном, а частью по низким берегам протекающей протока мокрого. Внем церковь грекороссийского исповедования посредственная, во имя представления иоана богослова, обращенная из унии в 794 году. В оной иконостас посредственной живописи, а при ней колокольня новая с колоколами и небольшая школа. Священнический дом небольшой. Имеется пасека церковная из 6 ульев с которых получается господином деньгами с каждого по 3 копейки. К приходской церкви принадлежит два селения. Деревянная корчма и при ней небольшая винокурня на 3 небольших котла. Две мельницы наливные на двух плотинах имеют две деревянные клетки и по одному мучному поставу, вымалывающие в сутки по 5 корцов. Все сие состоит у евреев наоренде за 1600 польских злотых. Имеется господский дом, в котором кроме покойчиков клуня, анбарь для хлеба и сарай для скота, небольшие огороды. Грунт земли серопещаный. Сие селение окружено с двух сторон лугами а с 2-х пахотными полями» [3, арк. 88 зв.-89].

№ 184,6. Березівка: «Принадлежащая к ключу старо синявскому [3, арк. 84 зв.] деревня березовка № 184/3 Принадлежащая к ключу старо синявскому князю Адаму Чарторыйскому [2, арк. 182 зв.]. Чиншевигов 1/2/3, евреев 1/7/4, подданных 35/82/79. Имеет положение местности нижнее и лежит на суходоле. Корчма деревянная при ней винокурня в коей садки вина производится на 3 небольших котлах, затерные кадки малы, в них затирается по три мерки, сних 4-х таковых затеров получается пенного вина 45 кварт. Вода употребляемая на затерные кадки и на отрубки наливная, внеделю всего выкуривается 5 спусков сидок из 32 кварт. Исходящий на сие винокурение хлеб покупной, а дрова из господского лесу. Выкуриваемое на сей винокурне вино продается на месте за деньги и выменивается на хлеб, мастер из евреев волно наемный. Все сие состоит у евреев наоренде за 1862 польских злотых. Крестьянские дома расположены по обыкновению нерегулярно и тесно, при них небольшие огороды, грунт земли черной. Селение сее окружено с 3-х сторон мелким лесом, а с 4-й пахотным полем.

Крестьяне в сем селении обрабатывают панщину против ключа старо синявкова» [3, арк. 84 зв.].

№ 177. У Тесах на той час проживала сім'я у складі 6 чоловік в одному будинку що платили чинш. Духовенство проживало у 2 будинках 3 чол. і 4 жінок. У селі нараховувалось 41 будинок і 153/141 жителів. «Имеет место положение частью возвышенное но ровное, частью по пологому косоугору, лежит по левой стороне речки Дунаицы которая здесь протекает и впадает в речку Телухню. В ней церковь деревянная, грекороссийского исповедания всемя стараниями обращенная из унии в 796 году во имя Вознесения Господнего в ней иконостас старой живописи посредственной. При ней колокольня старая с четверью колоколами меди. Священнического дому не

имеется, а только две небольшие школы с коих в первой проживает священник, а в последней церковно служители и при первом небольшой плодовый садик состоящий из фруктовых деревьев яблонь, слив и вишни и три огорода. Кроме сего состоит во владении священно служителей пахотных полей по 6 дней и сенокосов на 12 косарей. Корчма деревянная и при ней винокурня. В ней сидки вина производится на три небольших котла. Выкуриваемое на сей винокурне вино частью продается на месте за деньги и выменивается на хлеб. Мастер из евреев волно наемный. Все сие состоит у евреев наоренде за сумму 1000 польских злотых» [3, арк. 87-87 зв.].

№ 182. Дяківці: «Село Дьяковцы наследственное коронаго маршалка реуцкого литинского поветового суда Петра Дьяковского и полной службы бригадира Яна реуцкого. Шляхетства имеющего поместья (будинки дерев.) 3/5/6, чиншевигов 6/37/26, евреев 10/42/40, подданных 169/400/419, духовенства 1/5/5. Имеет положение место низкое но ровное, в нем церковь деревянная посредственная грекороссийского исповедания во имя покрова пресвятой богородицы, обращенная из унии в 795 году, в ней иконостас резьбы и живописи посредственной при ней колокольня с 5 медными колоколами и небольшая школа. Священнический дом, клуня, инбарь для хлеба, конюшня и сарай для скота, небольших два огорода, кроме сего состоит во владении священно служителей определенные к церкви земли пахотного вполе по 15 дней и сменного покоса на 40 косарей. Пасека к церкви принадлежащая расположена вдовольно приятной роще и состоит из 80 однодонных ульев с которых получаемой мед варится и продается вовремя храма. В церкви получаемые деньги и воск употребляется на церковные расходы.

Корчем деревянных четыре, ис коих в одной продается господское вино, а три состоят у евреев наоренде и при них три винокурни в коих сидка вина производится евреями на 8-и небольших котлов, затерные кадки посредственны, в них затирается по 3 мерки, с 4-х таких затерлв получается пенного вина 45 кварт. Вода употребляемая на затерковые кадки и на трубницы наливная. Всего в неделю выкуривается 18 спустов. Оное продается на месте, частью обтом – спуст по 3 рубля и 40 копеек приезжающими из разных мест евреями, а частью выменивается на хлеб. На сие исходящее винокурение хлеб покупной а дрова из гасподских лесов. Мастера из евреев волно наемные.

Господский пчельник находится вдовольно приятном месте и состоит из 60 однодонных ульев, получаемый с них мед и воск употребляется на домашний расход.

Крестьянские дома поих обыкновению расположены нерегулярно и тесновато при них небольшие огороды, грунта земли черной, сие селение окружается с трех сторон пахотными полями, а с 4-й мелким лесом» [3, арк. 84].

№ 175. Янівці: «Село Яновцы принадлежащее ключу новокопстантиновскому. На чужой земле живущих платящих чинш 7/30/27, духовенства 1/4/3, подданных 39/131/118, евреев 1/5/5. Имеет место положения ровное, частью повлоному косоугору и частью по низинным берегам протоки мокрой. В ней церковь деревянная старая грекороссийского исповедования обращенная из унии в 794 году во имя рождества пресвятой богородицы в коей

иконостас новой резьбы и живописи изрядной. Колокольни неимеется, а 4 колокола повешены на столбах, есть небольшая школа. Священнический дом и при нем небольшой садик с фруктовыми деревьями имеет клуню, анбарь для хлеба, конюшню и сарайчик для скота. Пахотной земли определенной к церкви, состоящей во владении церковно служителей по 6 дней пахоты и сенокосов по 8 косарей.

Корчма деревянная и винокурня при ней на 4 небольших котла. Мельница об одной плотине, об одной деревянной клетке, об одной поставе и 4 просовоточных ступ вымеливающих в сутки по 3 корца. Все сие состоит у евреев наоренде за 1 200 польских злотых. Крестьянские дома расположены по обыкновению нерегулярно но пространно и при них небольшие огороды. Сие селение окружено со всех сторон мелким лесом» [3, арк. 89-89 зв.].

№ 163. Думенки: «Село думенки старостинское имение наданое в пожизненное владение францишку реуцкому а от него выпущенное по трехлетнему оредованому праву яну жуковскому за суму 7193 польских злотых. Чиншовиков 3/9/13, духовенства 1/3/4, подданных 83/287/264, евреев 1/5/4. Имеет положение место низкое частью повлогому косоугору и частью пооврагам. Лежит на правой стороне реки бога и пообеим входящим в него протока лозового. В нем церков деревянная грекороссийского исповедования бедная воимья покрова пресвятой богородицы обращенная из унии в 794 году, в ней иконостас новой ненаписан еще, а вместо онаго есть 4 иконы старые и обветшалые живописи посредственной, при ней колокольня деревянная с 4-ю колоколами медными. Небольшая школа. Священнический дом с огородом и клуней и сарайчики для скота. Священнической земли по 6 дней орки и сеножати на 10 косарей.

Корчма деревянная старая и при ней винокурня на три небольших котла. Из 4-х затерев получается 45 кварт вина. Хлеб используется покупной а дрова из господского лесу. Две мельницы каждая об одной плотине, об одной деревянной клетки и ободном мучном поставе, впочеред каждый мучной постав вымеливает в сутки по 4 корца, все сие состоит уевреев наоренде за сумму 3 000 польских злотых. Крестьянские дома расположены по обыкновению нерегулярно и тесновато и при них небольшие огороды. Сие селение окружается с 3-х сторон пахотными полями, а с 4-й мелким лесом ? (тож на березі Богу)» [3, арк. 90 зв.-91].

Якщо село Березівка Новоколястинівського маєтку для службовців, що складали опис відносились до «ключа старо синявкова», то можемо зрозуміти про відношення даних чиновників до дорученої справи.

Вище згадуваний архівний документ «Алфавітний список...» датований 1808 р. [4] також містить перелік поселень краю, де навпроти кожного міста чи села вказані відстань від губернського або повітового міста та число осель, які зобов'язані брати «на постой», тобто розквартирувати війська. Вивчаючи дані документи, та знайомлячись із політикою у військовій справі імперії, можна зробити висновок, що кількість осель для розквартирування військ і загальна кількість вказаних будинків у населених пунктах – це не одні і ті ж цифри, тому що існували домогосподарства, звільнені через бідність від такого

роду повинностей. Для «постою» губернськими квартирними експедиціями із забезпечення регулярних військ вівся облік кількості кімнат в кожному будинку і призначення черги для постою. Вона здійснювала також оцінку нерухомого майна, і намагалась влаштувати військових у своєму населеному пункті з найменшими незручностями і обтяженням для земляків з надією на швидке зменшення кількості транзитних і постійних військових, тобто для «постояльцев» обирались кращі будинки з вільними кімнатами та можливістю власника утримувати у рамках повинності військового. У цій діяльності була присутня велика корупційна складова. У приватновласницьких містечках, які належали поміщику, як і Новий Костянтинів, зазвичай, власник і очолював квартирну комісію, а в разі існування єврейської громади – був представник від неї.

Згідно даних «Алфавітного списку міст, містечок і сіл Подільської губернії», у Летичеві в 1808 р. нараховувалось «домов обязаных постоем» 142 [4, арк. 1], у Літині – 437 [4, арк. 1], Проскурові – 340 [4, арк. 1], Деражні – 273 [4, арк. 2], а у Костянтинові Новому, який розташовувався у 29 верстах від Літина – 354 [4, арк. 2 зв.]. У Антонівці таких будинків для квартирування кавалеристів (у містах і містечках розташовувалась піхота, а у селах – кавалерія) було 26 [4, арк. 5], у Березівці – 112 [4, арк. 6 зв.], «Вербецькому Майдані» – 15, Вербці – 65 [4, арк. 9], Гулях – 19 [4, арк. 11 зв.], Думенках – 84 а у Дяківцях – 145 [4, арк. 14], Зиновинцях – 44 [4, арк. 16 зв.], у Кудинці з Керданівкою – 90 [4, арк. 19 зв.], Луці – 46, Лисогірці – 37, Лозовій – 46 [4, арк. 23 зв.], Медведівці – 19 [4, арк. 26], Педосах Лісових – 30, а Педосах Шляхових – 9, Погорілій – 50 [4, арк. 31 зв.], Росоховатій – 26 [4, арк. 34], Тесах – 43 [16, арк. 39 зв.], Янівцях – 42 [4, арк. 47].

А вже через 22 роки, у «Описі Подільської губернії» за 1830 р. знаходимо інформацію, що у містечку Новокосянтинові нараховується лише 100 домоволодінь [9, с. 30]. Тобто, 354 будинки у 1808 р., і 100 – у 1830. Таку різницю відмінність у кількості домоволодінь можна пояснити лише інтересами власника маєтку, який, як зазначалось вище, очолював квартирну комісію, і лише від нього, як власника, могла виходити його «правда» про його ж власність. Тим більше, що це саме той відрізок часу, коли власники Чарторійські позбавились цього маєтку, а Ярошинські – придбали.

У Антонівці в 1830 р. економ маєтку «нарахував» 20 домогосподарств, Березівці – 47, Гулях – 8, Думенках – 25, Дяківцях – 64, Зиновинцях – 45 [9, с. 31], Лозовій – 10, Луці Новокосянтинівській – 12, Лисогірці – 24, Лисогорецькому присілку – 4, Майдан Лисогірський – 2 [9, с. 32], Медведівці – 19, Педосах Лісових – 15, Педосах Шляхових – інформація відсутня, Погорілій – 18, Росоховатій – 15 [9, с. 33], Тесах – 16, Янівцях – 15 [9, с. 34].

Беручи до уваги значення цього виду документів, впевнено можна стверджувати, що вони є важливим джерелом для подальшого вивчення природно-географічного середовища, соціально-економічних і демографічних показників розвитку Новокосянтинівського краю в цілому і кожного окремого його поселення, зокрема в кінці XVIII-поч. XIX ст.



Рис. 1. Вильбрехт А. Российский атлас из сорока трех карт состоящий и на сорок одну губернию Имперію разделяющий. Санкт-Петербург, Россия: Географический отдел, 1800.

Список використаних джерел і літератури:

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи: издаваемое по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба [трудами офицеров Генерального штаба]. СПб.: Тип. Деп. Ген. штаба, 1848-1858. – Загл. Т. 16, ч. 5: Статистические описания губерний и областей Российской империи, по высочайшему повелению издаваемые Департаментом Генерального штаба Военного министерства. Т. 10, ч. 2: Подольская губерния/[по рекогносцировкам и материалам, собр. на месте, сост. Тверитинов]. 1849. [6], 159, 96 с., [16] л. табл.: табл. На шмуцтит. загл.: Военно-статистическое обозрение Подольской губернии.
2. Державний архів Хмельницької області (Далі ДАХМО). Ф. 115. Оп. 1. Спр. 8.
3. ДАХМО. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 9.
4. ДАХМО. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 27. 64 арк.
5. ДАХМО. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 1102. 235 арк.
6. ДАХМО. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 513. 8 арк.
7. ДАХМО. Ф. 315. Оп. 2. Спр. 4. 36 арк.
8. Материалы для истории Подольской губернии (1792-1796 гг.). Вып. 1. Каменец-Подольск: Тип. Подол. губерн. правл., 1885. 28 с.
9. Опис Подільської губернії 1830 р. [Текст]/Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Центр дослідж. історії Поділля; [уклад., авт. вступ. ст. А. Б. Задорожнюк, С. А. Копилов]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 59 с.

10. Памятная книжка Подольской губернии на 1859 год: с двумя фотографич. видами г. Каменца/изданная редакцією Подольских губерн. ведомостей. Каменец-Подольск: тип. губ. правл., 1859. VIII, 179 с., [2] л. ил.
11. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г./Под ред. Н.А. Тройницкого. Т. XXXII. Подольская губерния. СПб., 1904. XII+286 с.
12. Подольские епархиальные ведомости. Каменец-Подольск, 1862-1905.
13. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. СПб., 1830. Том XXIII. 1789 - 6 ноября 1796 гг.
14. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. СПб., 1830. Т. XXV. 1798-1799 гг.
15. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. К.: Рідний край, 1995. 204 с.
16. Риттих А. Ф. Атлас народонаселения Западно-Русского края по исповеданиям / Сост. при М-ве внутр. дел в Канцелярии зав. устройством православ. церквей в зап. губерниях. 2-е изд., испр. и доп. СПб., 1864. 2 с., 9 л.: табл., карт.
17. 1852. Этнографическая карта Европейской России сост. Петром Кеппеном. Санкт-Петербург. Русское геогр. о-во.

І. М. Романюк,

доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри історії України
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ В 1920-ТІ РОКИ

У статті проаналізовано праці, а також основні типи джерел, що характеризують діяльність сільськогосподарської кооперації України в двадцяті роки минулого століття. Досліджено основні джерелознавчі та історіографічні напрямки вивчення даної проблеми українськими науковцями і практиками кооперативного руху в репрезентативний період.

Ключові слова: Україна, кооперація, селянство, джерела, історіографія, дослідження, завдання, діяльність, проблема.

На великому історичному шляху, пройденому Україною, кожна стадія і кожна її зміна наповнені глибоким змістом. Особливе місце на цьому історичному шляху належить 1920-м рокам.

Особливого значення щодо цього набуває вивчення історії впровадження та трактування такої форми господарювання як сільськогосподарська